

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**

ПРИХОДЬКО ІГОР ІВАНОВИЧ

УДК 159.9 – 057.36 (477)

**ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПЕРСОНАЛУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ
ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ)**

Спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Харків – 2014

Дисертацію є рукопис.

Робота виконана в Академії внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
ТІМЧЕНКО Олександр Володимирович,
Національний університет цивільного захисту
України, головний науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії екстремальної та кризової
психології науково-дослідного центру.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
ПОТАПЧУК Євген Михайлович,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Б. Хмельницького, старший
науковий співробітник науково-дослідного відділу;

доктор психологічних наук, доцент
ІВАНОВА Наталя Георгіївна,
Національна академія Служби безпеки України,
начальник наукової лабораторії науково-
організаційного центру;

доктор психологічних наук, доцент
ОСЬОДЛО Василь Ілліч,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, начальник кафедри
суспільних наук.

Захист відбудеться «25» квітня 2014 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.707.02 у Національному університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «21» лютого 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наслідком надзвичайних ситуацій природного, техногенного або соціально-політичного характеру є зростання кількості осіб, які отримують травматичний життєвий досвід і вимушені пристосовуватися до навколишнього середовища, що змінилося, заново створювати свій соціальний і особистісний простір. Психологічні наслідки надзвичайних ситуацій нерідко виявляються більш вагомими за своїми соціально-психологічними впливами, ніж самі події. Все це має безпосереднє відношення до однієї з основних потреб людини – безпеки та диктує необхідність пошуку ефективних шляхів забезпечення і підтримки психологічних аспектів життєстійкості, опірності людини й суспільства до негативних зовнішніх і внутрішніх загроз. На жаль, проблема психологічної безпеки сьогодні є малодослідженою у вітчизняній науці; невизнаною як загальноприйнята й науково обґрунтована самостійна специфічна форма національної безпеки для зарубіжної. Проте, на сучасному етапі розвитку науки склалися всі підстави для визнання цього феномену.

У дослідженнях вчених психологічна безпека використовується в різних аспектах вивчення життєдіяльності людини: (1) при вивченні надзвичайних ситуацій, аварій і катастроф, що характеризуються значними матеріальними, соціальними й екологічними наслідками (Л.О. Александрова, В.О. Бодров, Т.М. Краснянська, Л.А. Перелигіна, Г.Г. Почепцов, О.В. Тімченко та ін.), де досліджується роль людського фактору при виникненні цих ситуацій, проводиться детальний аналіз психологічних аспектів дій людей, зайнятих на об'єктах підвищеного ризику, а також їх наслідків (М.А. Котик, М.С. Корольчук, І.П. Пістун, В.В.Рибалка та ін.); (2) при вивченні проблем інформаційної, інформаційно-психологічної й організаційної безпеки людини й суспільства (І.О. Баєва, Л.М. Балабанова, Г.В. Грачев, Ю.П. Зінченко, О.Ю. Зотова, О.А. Матеюк, І.М. Панарін, Є.М. Потапчук, Я.В. Подоляк, С.К. Рошин та ін.); (3) дослідженнями у новій галузі знань – ризикології, в якій вивчаються її різні аспекти: психологічні, соціальні, політичні, технологічні, фінансові, екологічні й інші ризики, прогнозуються їхні наслідки (І.Б. Бовіна, С.П. Іванова, Є.П. Ільїн, О.В. Шаповалов, Н.Л. Шликова, С.І. Яковенко та ін.); (4) при вивченні проблеми психологічного захисту особистості й суспільства, а також культури безпеки як процесу збереження й розвитку цілей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, родини й суспільства (Т.С. Кабаченко, Т.І. Колеснікова, В.О. Лефтеров, С.Д. Максименко, О.М. Столяренко й ін.).

Вивченням психологічної безпеки особистості (ПБО), пов'язаної з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, також займалися закордонні вчені R. Abramovitz, A. Edmondson, K. Sarafyan, M. Seager, C. Willing та ін. Однак ґрунтовних наукових досліджень, присвячених вивченню психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, у вітчизняній психології до теперішнього часу не проводилося.

Усе вищезазначене і стало підставою для обрання теми дисертації,

формулювання мети і задач наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом наукових досліджень, передбачених наказом МВС України від 23.07.2010 № 347 «Про затвердження переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років» (пункту 2.1, додатку 15 пунктів 4, 7, 18, 19, 26).

Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідних робіт (НДР) «Обґрунтування системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України» (ДО № 0212U000489), «Дослідження проблеми протидії інформаційно-психологічному впливу на військовослужбовців внутрішніх військ МВС України під час виконання службово-бойових завдань» (ДР № 0111U008895), «Розробка автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ, кандидатів на військову службу за контрактом, на навчання у вищі та середні військові навчальні заклади внутрішніх військ МВС України» (ДО № 0211U006902), «Розроблення системи психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України» (ДР № 0113U003365). Автор дослідження брав участь у першій та другій НДР в якості відповідального виконавця та співвиконавця; у третій та четвертій – науковим керівником.

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Академії внутрішніх військ МВС України (протокол № 7 від 16.12.2008 р.) та погоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 27.03.2012 р.).

Мета дослідження: на підставі теоретичного та емпіричного дослідження проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності розробити засади її формування, розвитку, підтримки та збереження.

Гіпотеза дослідження:

1. Змістові аспекти психологічної безпеки особистості визначаються її типологією, а загальний рівень розвитку значущо пов'язаний з ефективністю професійної діяльності.

2. Рівень психологічної безпеки особистості суттєво опосередковується ефективністю системи психологічного супроводження їхньої професійної діяльності у звичайних та екстремальних умовах.

Задачі дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень проблеми безпеки персоналу екстремальних видів діяльності та визначити методологічні та теоретичні підходи до вивчення її психологічної складової.

2. Обґрунтувати та розробити структурно-функціональну модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності у звичайних та екстремальних умовах діяльності, в якій виявити та описати зміст

її елементів і структурних компонентів, наукові та практичні показники, критерії її визначення.

3. Емпірично дослідити та обґрунтувати особливості формування, розвитку, підтримки та збереження психологічної безпеки особистості у звичайних та екстремальних умовах.

4. Визначити особливості функціонування психологічної безпеки особистості, типи її організації та спрогнозувати їх ефективність в звичайних та екстремальних умовах.

5. Розробити та апробувати методику діагностики психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності на основі визначених структурних, динамічних та функціональних особливостей, встановити її психометричні параметри.

6. Обґрунтувати та розробити програму формування, розвитку, підтримки та збереження високого рівня психологічної безпеки особистості для профілактики виникнення негативних психічних наслідків під час перебування особового складу в екстремальних умовах діяльності на основі встановлених взаємозв'язків і закономірностей динаміки психологічної безпеки особистості в звичайних та екстремальних умовах.

Об'єкт дослідження – психологічна безпека військовослужбовців внутрішніх військ МВС України.

Предмет дослідження – психологічні особливості генезу, підтримки та збереження психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої у роботі мети використовувався комплекс взаємопов'язаних методів:

– *теоретичного характеру* (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, інтерпретація отриманих даних; професіографічний метод, який включав аналіз документації, експертну оцінку, бесіду, спостереження, професіографію) дозволили проаналізувати наукову літературу та нормативно-правові документи щодо психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, а також визначити психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців ВВ МВС України;

– *емпіричного характеру*: метод експертних оцінок, авторська модифікація проєктивної методики «Незакінчені речення» Ж. Нютена, методика спеціалізованого денотативного семантичного диференціалу використовувалися для розробки структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості. Для емпіричної оцінки динаміки структурних компонентів моделі психологічної безпеки особистості у різних умовах діяльності застосовувався психодіагностичний метод, який включав бесіду, авторські методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» і «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності та 13 методик для визначення компонентів: морально-комунікативного («Адаптивність (МЛО-АМ)» А.Г. Маклакова;

«Індекс толерантності» (автори Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф'єва, О.О. Кравцова); мотиваційно-вольового («Життєстійкість» С. Мадді (адаптація Д.О. Леонт'єва, О.І. Расказової); «Локус контролю» (модифікація Є.Г. Ксенофонтової); «Визначення мотиваційного профілю особистості» Ш. Річі, П. Мартіна (адаптація О.Г. Шмельова); «Опитувальник мотивації досягнення» А.О. Реана; «Оцінювання мотиваційної спрямованості особистості» Ю. Куля); «Діагностика копінг-стратегій» (методика COPE автори – Ч. Карвер, М. Шейер, Д.К. Вентрауб в адаптації Т.О. Гордєєвої, Є.М. Осіна, О.І. Расказової, О.А. Сичева, В.Ю. Шевяхової); ціннісно-сміслового («Смисложиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо, Л. Махолик в адаптації Д.О. Леонт'єва); «Шкала базових переконань» Р. Янов-Бульмана; внутрішнього комфорту («Тест-опитувальник самовідношення» В.В. Століна, С.Р. Пантелеєва; «Опитувальник нервово-психічної напруженості» Т.А. Немчіна; «Опитувальник посттравматичного зростання» М.Ш. Магомет-Емінова). Також були використані комплексні методики, що діагностують за декількома шкалами показники та особливості механізмів психологічної безпеки особистості: методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла та методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда;

– *методи математичної статистики* (кластерний, регресійний, факторний, кореляційний аналізи) дозволили виявити тісноту та направленість взаємозв'язків між показниками, достовірні розбіжності між ними та підвищити обґрунтованість висновків у дослідженнях типів і динаміки психологічної безпеки особистості у військовослужбовців ВВ МВС України у звичайних та екстремальних умовах діяльності; статистична обробка отриманих даних була проведена за допомогою комп'ютерної програми SPSS 10.0.

Методологічною основою дослідження стали принципи системності в психології, цілісності, єдності та взаємодетермінованості зовнішнього і внутрішнього в системогенезі психічної діяльності та розвитку (Б.Г. Анан'єв, Г.С. Костюк, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева); принцип інтегрального підходу до дослідження індивідуальності (В.С. Мерлін); принцип детермінізму (С.Л. Рубінштейн); принцип розвитку (С.П. Бочарова, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін); принцип творчої активності особистості, розвитку особистісного і професійного потенціалу (Е.Ф. Зеєр, Є.П. Ільїн, Є.О. Клімов, М.А. Кузнецов, Д.О. Леонт'єв, В.І. Осьодло, В.В. Рибалка та ін.).

Спеціально-теоретичною основою стали наукові праці у сфері психології безпеки: психологічної й інформаційної безпеки людини й суспільства (І.О. Баєва, М.Й. Варій, Г.В. Грачев, Г.М. Зараковський, М.А. Котик, Т.М. Краснянська, В.Є. Лепський, І.К. Мельник, Т.Б. Мельницька, І.М. Панарін, І.П. Пістун, С.Ю. Решетіна, С.К. Роцин, Г.Л. Смолян, В.А. Соснін, Н.Л. Шликова та ін.), психологічного захисту особистості (Л.І. Єремєєва, Р.А. Зачепицький, Т.С. Кабаченко, Т.І. Колеснікова, Г.Г. Почепцов та ін.).

Розроблення методологічних основ дослідження психологічної безпеки людини базувалася на понятійному апараті психологічних досліджень особистості в екстремальних умовах, стратегіях подолання стресу, механізмах психологічної пружності та життєстійкості, салютогенезу, захисту і протидії екстремальним факторам, особистісного адаптаційного потенціалу (А. Антоновський, В.І. Барко, В.О. Бодров, Л.Г. Дикая, Н.Г. Іванова, В.В. Клименко, С. Кобейса, В.М. Корольчук, Р. Лазарус, Д.О. Леонтєв, В.О. Лефтеров, М.Ш. Магмед-Емінов, С. Мадді, А.Г. Маклаков, О.А. Матеюк, В.С. Медведєв, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк, Н.В. Тарабріна, О.В. Тімченко, С. Фолкман, М. Фрезер, В.А. Шимко, О.Я. Чебикін та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

вперше:

- обґрунтовано та розроблено структурно-функціональну трансформаційну модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, в якій виявлено та описано зміст її елементів і структурних компонентів, наукові критерії та показники її визначення, особливості генезу та функціонування встановленої структури;

- виявлено закономірності динаміки системи психологічної безпеки особистості у військовослужбовців у звичайних та екстремальних умовах діяльності, взаємозв'язки між рівнем психологічної безпеки особистості та якістю виконання службово-бойових завдань;

- встановлено типологію організації психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, обґрунтовано показники та критерії оцінки кожного типу;

- доведено взаємозв'язки між типами організації та рівнем психологічної безпеки особистості в осіб з різним соціально-професійним статусом, рівнем професійної підготовки й особистісної зрілості, а також різним типом професійної діяльності (ризик);

- запропоновано прогностичну модель продуктивності організації психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності;

- обґрунтовано нові напрями розвитку системи психологічної безпеки особистості у процесі професіоналізації військовослужбовців, а також причини, умови, наслідки її деформації;

- обґрунтовано та розроблено інтегративний показник – індекс психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, обґрунтовано і визначено практичні критерії та показники його оцінки.

Удосконалено:

- уявлення про психологічні умови ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України;

- категоріальний апарат у межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», що характеризує стресо- та життєву стійкість.

Дістали подальший розвиток:

– теоретичні погляди про феномен безпеки людини та її психологічну складову як індивідуальний рівень захищеності, який регулюється потребою особистості в самозбереженні та виступає як резерв безпеки в ситуаціях, коли соціально орієнтовані способи досягнення безпеки не знаходять належного застосування;

– підходи щодо психологічного супроводу службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в результаті емпіричного дослідження відомості про компонентний склад, структуру, характер детермінації, розвитку, психологічні передумови, взаємозв'язок складових психологічної безпеки особистості з ефективністю службово-бойової діяльності у різних умовах дозволяють коректувати та підвищувати її рівень протягом всієї служби особового складу екстремальних видів діяльності, починаючи з етапу опанування професією до професійної зрілості; можуть бути використані у практиці професійної орієнтації на військові спеціальності ВВ МВС України.

Розроблений автоматизований психодіагностичний комплекс «Психологічна безпека особистості» та методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» і «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремальних видів діяльності можуть використовуватися при проведенні професійного психологічного відбору на військову службу за контрактом у внутрішні війська МВС України; програма формування, розвитку, підтримки та збереження психологічної безпеки особистості – при здійсненні заходів психологічного супроводу СБД ВВ МВС України, а також в інших силових структурах екстремального профілю.

Основні положення дисертаційного дослідження впроваджено в роботу Апарату Ради національної безпеки і оборони України при підготовці матеріалів для керівництва держави з питань комплексного аналізу соціальної безпеки держави, використовувалися при розробці проектів указів Президента України та рішень Ради національної безпеки і оборони України (довідка Заступника Секретаря РНБО України № 6/9-18-6-13 від 13.01.2010 р.). Основні результати дослідження апробовано та впроваджено в навчальну та наукову роботу для підготовки військово-медичних фахівців у Військово-медичній академії ім. С.М. Кирова (Санкт-Петербург, Російська Федерація) (акт впровадження від 19.06.2013 р.), наукову діяльність Національної академії Служби безпеки України (акт впровадження від 18.07.2013 р. № 29/20-5901), навчально-методичну та наукову роботу Науково-методичного центру навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій під час розробки програм підвищення кваліфікації та спеціалізації фахівців органів та підрозділів ДСНС (акт впровадження від 10.06.2013 р.), навчально-методичну та наукову роботу Науково-методичного центру кадрової політики Міністерства оборони України (акт впровадження від 09.07.2013 р.), при

розробці програми навчальної дисципліни «Психологія екстремальної діяльності» Академії внутрішніх військ МВС України (акт впровадження від 28.05.2013 р.).

Розроблений автоматизований психодіагностичний комплекс «Психологічна безпека особистості», авторські методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» і «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості», програма формування, розвитку, підтримки та збереження психологічної безпеки особистості та авторський тренінг «Спокій та порядок» апробовано та впроваджено в систему психологічного супроводу СБД ВВ МВС України: Головного управління ВВ МВС України (акт впровадження від 16.05.2013 р.), Академії ВВ МВС України (акт впровадження від 03.06.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Наведені в роботі наукові матеріали та дані є самостійним внеском автора у вирішення проблеми, яка досліджується. У монографіях і навчальних посібниках, написаних у співавторстві, доробок здобувача полягає у формуванні концепції, структури, теоретичному обґрунтуванні та розробці основ психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності. При написанні наукових статей «Визначення характеру змін психічних можливостей підрозділів спеціального призначення при виконанні типових спеціальних завдань», «Уявлення військовослужбовців внутрішніх військ МВС України про учасників трансляції чуток», «Соціально-психологічні особливості проходження служби військовослужбовцями за контрактом внутрішніх військ МВС України», «Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців частин спеціальної охорони внутрішніх військ МВС України», «Психологічна готовність військовослужбовців внутрішніх військ до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах», «Удосконалення підготовки особового складу внутрішніх військ до припинення масових заворушень на основі впровадження у практику навчання типових сценаріїв дій натовпу», «Динаміка психологічного та психофізіологічного стану працівників сил охорони правопорядку України, які виконували службово-бойове завдання з припинення групових порушень громадського порядку» автор виступав у ролі керівника творчого колективу, проводив теоретичний аналіз питань, що розглядалися в цих працях.

Апробація результатів дисертації. За проблемою дослідження автором організовано та проведено три міжнародні науково-практичні конференції: «Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій» (Харків, 2009), «Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи 2012 року з футболу» (Харків, 2010), «Формування корпоративного іміджу сил охорони правопорядку як чинника психологічної безпеки» (Харків, 2011). Основні результати роботи оприлюднено на 39 науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, з них

безпосередня участь у трьох європейських конференціях під егідою ООН «Координація біженців в миротворчих операціях» (Турецька Республіка, Анкара, 2009), «Протидія асиметричним загрозам» (Італійська Республіка, Віченца, 2010), «Поглиблене вивчення питань безпеки для керівного складу» (ФРН, Гарміш-Партенкірхен, 2011), а також інших міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах: «Актуальні питання охорони громадського порядку під час проведення міжнародних спортивно-масових заходів» (Донецьк, 2008), «Психологічні технології в екстремальних видах діяльності» (Донецьк, 2007-2009), «Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку та проявам тероризму» (Київ, 2009), «Забезпечення громадської безпеки правоохоронними органами під час проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 року» (Донецьк, 2009), «Психологія національної безпеки» (Львів, 2009), «Гражданское общество в эпоху глобальной информатизации» (РФ, Москва, 2009), «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології» (Харків, 2010, 2013), «Актуальные проблемы токсикологии и радиобиологии» (РФ, Санкт-Петербург, 2011), «Актуальні проблеми викладання іноземної мови професійного спілкування у ВНЗ на сучасному етапі» (Харків, 2011), «Психология безопасности, психологическая безопасность личности: человек и общество» (РФ, Махачкала, 2011), «Психологічні аспекти національної безпеки» (Львів, 2009, 2011, 2012), «Приложна психология и социална практика» (Республіка Болгарія, Варна, 2013); *всеукраїнських науково-практичних конференціях* «Актуальні проблеми будівництва та розвитку внутрішніх військ МВС України» (Харків, 2001), «Проблемні питання службово-бойового застосування сил охорони правопорядку на сучасному етапі» (Харків, 2007, 2008), «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України» (Хмельницький, 2008), «Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності» (Київ, 2008), «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (Одеса, 2009, 2010), «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України» (Харків, 2009-2013), «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (Харків, 2009, 2010), «Право і національна безпека: актуальні проблеми теорії та практики» (Харків, 2009), «Попередження ВІЛ-інфекції та інфекцій, що передаються статевим шляхом, серед військовослужбовців та працівників правоохоронних органів України» (Київ, 2009), «Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ (сил) в сучасних умовах» (Київ, 2009), «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2009-2011); *науково-практичних семінарах та круглих столах* «Нормативно-правові та методологічні аспекти юридичної та оперативної психології» (Харків, 2008), «Нормативно-правові основи та особливості миротворчої діяльності внутрішніх військ МВС України» (Харків, 2008), «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в

ризиконебезпечних професіях» (Київ, 2010).

Публікації. Результати дисертації викладено у: 6 монографіях (дві з яких одноосібні); 28 статтях в наукових фахових виданнях, затверджених переліком ДАК України (із них 22 статті у фахових виданнях із психологічних наук, 6 статей – з військових наук); 6 статтях у наукових виданнях іноземних держав; підручнику (з грифом МОН); 11 навчальних посібниках (7 з грифом МОН); 30 статтях і тезах матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів і круглих столів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 409 найменувань (із них 102 іноземних авторів). Основний зміст дисертації викладено на 397 сторінках машинопису (із них 26 сторінок, на яких таблиці та рисунки займають повну площу сторінки). Ілюстративний матеріал подано у 59 таблицях і 25 рисунках. Загальний обсяг дисертації – 444 сторінки, 18 додатків (на 295 сторінках) оформлено окремо.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються його об'єкт, предмет і мета, формулюється гіпотеза і завдання роботи, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Наводяться відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади психологічної безпеки людини»** подано стислий огляд генезису проблеми безпеки людини та її психологічної складової, здійснено психологічний аналіз законодавчих та нормативно-правових документів, які забезпечують безпеку людини, описано феноменологію категорії безпеки особистості у психологічних дослідженнях, викладено теоретичні та методологічні підходи щодо вивчення та визначення поняття «психологічна безпека».

У результаті дослідження виявлено, що незважаючи на простоту на рівні побутових та інтуїтивних понять, загальноприйняте наукове визначення безпеки на даний час відсутнє. Це положення зумовлено особливою складністю й внутрішньою суперечливістю фундаментального поняття «безпека», значеннєве наповнення якого формується досить тривалий історичний період. Термінологічний аналіз цього поняття показав, що у різних субкультурах світу сформувалися, в основному, схожі уявлення про безпеку, провідними складовими якої є: захищеність особистості; відсутність загроз для людини; умова перебування людини поза небезпекою. У численних сучасних визначеннях особлива увага звертається на психічний стан людини, пов'язаний, в основному, зі спокійним, надійним перебуванням у сьогоденні, не виключаючи можливість трансформації в майбутньому (Г.В. Грачев, Г.М. Зараковський, Т.С. Кабаченко, М.А. Котик, Т.М. Краснянська, В.Є. Лепський, І.М. Панарін, І.П. Пістун, Г.Г. Почепцов, С.К. Роцин, Г.Л. Смолян, В.А. Соснін).

Психологічний аналіз міжнародних та вітчизняних законодавчих і нормативно-правових документів, що визначають психологічний захист та безпеку людини, показав, що цей процес знаходиться на стадії становлення. Це не дозволяє у повному обсязі вирішувати питання забезпечення психологічної безпеки персоналу екстремальних професій, що призводить до виникнення негативних психічних реакцій та станів, збільшення випадків асоціальної, аутодеструктивної поведінки в особового складу, у цілому, до зниження ефективності їх службово-бойової діяльності.

Доведено, що на сьогодні психологічна безпека розглядається у межах: (1) національної безпеки; (2) соціального корпоративного середовища; (3) психічних процесів, станів та властивостей людини. При оцінці психологічної безпеки особистості більшість авторів використовує три рівня: високий, нестійкий (граничний) та низький.

Систематизація наукових підходів дозволила виявити, що психологічна безпека пов'язана з двома групами факторів – умовами життєдіяльності та розвитком особистості. Вона передбачає певну структуру, системність, цілісність, визначає активну позицію особистості у побудові стосунків з оточуючим світом, прогнозування, дію за певними правилами в протиположності уникненню активності (Н.А. Лизь, Т.Б. Мельницька та ін.). Психологічна безпека визначає здатність до самоорганізації, відповідальність не тільки за власну безпеку, але й за безпеку оточуючих і, відповідно, чутливість до зовнішньої допомоги, здатність її приймати (Л.О. Александрова, Т.В. Єксакусто та ін.). Вона співвідноситься з переживанням певних психічних станів: емоційного внутрішнього комфорту, психологічної захищеності тощо (Н.Л. Шликова та ін.). Отже, психологічну безпеку доцільно розглядати як певну організацію системи соціалізації та рефлексії, яка забезпечує здатність використовувати зовнішні умови життєдіяльності для розвитку особистості та переживання відчуття емоційного комфорту, благополуччя.

Результати аналізу сучасних наукових досліджень дозволили виявити існування різних підходів до визначення поняття «психологічна безпека особистості», це: (1) складна багаторівнева ієрархічна система; (2) результат взаємодії різних психічних процесів, станів та властивостей людини (Р.В. Агузумця, І.О. Баєва, Т.І. Колеснікова, А.Г. Макеєва, О.Б. Мурадян, Я.В. Подоляк, С.Ю. Решетіна). Доведено, що науково обґрунтованих фундаментальних досліджень проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності ані у вітчизняній, ані у зарубіжній психології до сьогодні не проведено. Систематизація наукових досліджень із цієї проблеми дозволила запропонувати авторське визначення психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності.

Другий розділ «Науково-методичні засади дослідження психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності» присвячено виявленню психологічних особливостей службово-бойової діяльності військовослужбовців ВВ МВС України та її впливу на психологічну безпеку особового складу; описана

методологічна основа побудови дослідження, обґрунтовується вибір груп досліджуваних, наводиться характеристика використаних методів і методик дослідження.

Аналіз психологічних особливостей СБД військовослужбовців різних типів частин ВВ дозволив виявити загальні принципи й ознаки, що органічно сполучаються, характерні для будь-якого виду діяльності військових фахівців ВВ, і специфічні особливості конкретної професії, що мають місце в усіх її складових: цілях, завданнях, функціях, результатах діяльності, умовах, змісті й технології її здійснення. Загальною ознакою СБД є її екстремальний характер, для якої характерними є надзвичайно швидка зміна видів праці, значні психоемоційні навантаження та висока ймовірність виникнення реальної вітальної загрози для особового складу, які безпосередньо відбиваються на якості професійної діяльності, психічному стані військовослужбовців, психологічній безпеці особистості. Це ускладнюється частою зміною умов праці особового складу, порушенням звичного режиму їхньої діяльності та відпочинку. Запропонована класифікація основних протиріч СБД, які негативно впливають на рівень психологічної безпеки особистості у військовослужбовців ВВ: професійні, організаційні, комунікативні, середовищні, соціальні, матеріальні, акмеологічні, етичні, психологічні.

Для більш глибокого розуміння та вивчення проблеми дослідження, окрім військовослужбовців ВВ МВС України, було охоплено представників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, фахівці екстремальних видів діяльності інших відомств України.

Емпіричну базу дослідження становлять результати експертної оцінки, ефекту тренінгу, психодіагностики та анкетування *1824 осіб*, у тому числі *69 психологів ВВ, МВС та ДСНС, 46 представників ризиконебезпечних професій* (військовослужбовці спеціальних підрозділів ВВ, співробітники оперативних підрозділів МВС, ДПСУ, СБУ, а також особовий склад, хто застосовував зброю на ураження; представники загонів пожежогасіння, водолазних, оперативно-рятувальних і гірничорятувальних підрозділів ДСНС), *38 вчених та викладачів вищих навчальних закладів України, 36 офіцерів-керівників різного рівня військових частин та з'єднань ВВ, 80 військовослужбовців з різним професійним досвідом, які освоюють ризиконебезпечні професії* (слухачі магістратури, курсанти старших курсів Академії ВВ МВС України), *120 офіцерів та курсантів Академії ВВ МВС України, які виконували службово-бойове завдання (СБЗ) з охорони громадського порядку (ОГП) під час виборів Президента України у 2004 році, 98 військовослужбовців ВВ, які взяли участь у проведенні авторського психологічного тренінгу «Спокій та порядок», 18 офіцерів ВВ – учасників тренінгу «Психологія і безпека Євро-2012», 1158 військовослужбовців ВВ МВС України, які безпосередньо приймали участь в ОГП під час проведення Чемпіонату Європи з футболу в 2012 році.*

Для визначення динамічних особливостей розробленої структурно-

функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним військово-професійним статусом було сформовано наступні групи досліджуваних: *офіцери* військових частин ВВ, з яких 24 старших офіцера мають досвід практичної служби у військах понад 10 років, та 36 молодших офіцерів з вислугою від 3 до 5 років; *військовослужбовці військової служби за контрактом* військових частин ВВ, з яких 16 мають досвід практичної служби понад 5 років; 15 військовослужбовців військової служби за контрактом з вислугою до 1 року.

Для визначення особливостей структури психологічної безпеки особистості у фахівців екстремального профілю з різним типом професійної діяльності (ризик) було сформовано такі групи досліджуваних: 20 військовослужбовців військової служби за контрактом *підрозділів конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних (КЕОП)*, 49 військовослужбовців військової служби за контрактом *підрозділів спеціального призначення ВВ*.

Доведено, що авторська методологічна основа дослідження, яка включала загальні та окремі методологічні принципи та методи дослідження, дозволила здійснити теоретичний аналіз проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, побудувати структурно-функціональну трансформаційну модель психологічної безпеки особистості й емпірично її перевірити. Обрана технологія дослідження допомогла автору вивчити закономірності динаміки психологічної безпеки особистості у різних груп військовослужбовців ВВ у звичайних умовах діяльності та визначити особливості її трансформації в екстремальних.

Третій розділ «Емпіричне дослідження психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України в звичайних та екстремальних умовах діяльності» присвячений розробці структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, з'ясуванню механізмів формування, розвитку, підтримки та збереження системи психологічної безпеки особистості у звичайних умовах та виявлення особливостей її трансформації в екстремальних, а також визначенню типів організації продуктивності психологічної безпеки особистості та прогнозуванню їх ефективності в звичайних та екстремальних умовах.

Для побудови моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності на першому етапі дослідження були поставлені та вирішувалися наступні завдання: визначення взаємозв'язків поняття «психологічна безпека особистості» з іншими загальноновизнаними відомими й дослідженими поняттями й значеннями; виділення серед них найбільш значущих та істотних; інтерпретування на основі виділених зв'язків відношення групи експертів до досліджуваного значення. Для вирішення завдань дослідження використовувалися методики спеціалізованого денотативного семантичного диференціалу, що є модифікованою процедурою багатомірного шкалування та методика «Незакінчені речення» Ж. Нюттена (в авторській

модифікації). Факторний аналіз результатів експертної оцінки дозволив отримати чотирифакторну структуру, яка описує 76 % дисперсії ознак (критерієм рівня значущості стало факторне навантаження 0,6), та запропонувати модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності. Дана модель містить чотири блоки, кожен з яких має своє структурне наповнення, власні функції, особливості динаміки, взаємозв'язки з іншими блоками (див. табл. 1).

Відзначено, що запропонована структурно-функціональна модель психологічної безпеки особистості у звичайних умовах життєдіяльності трансформується при виконанні людиною професійної діяльності в екстремальних умовах (див. табл. 2). З'являються три нових компонента – морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій та посттравматичне зростання / регрес. Ціннісно-смысловий компонент залишається незмінним, але відбувається його певна акцентуація. Морально-комунікативний компонент, навпаки, в умовах реальної вітальної загрози відходить на другий план, а на передній виступає збереження життя й здоров'я. Отримані результати підтверджуються даними українських (В.М. Корольчук, В.О. Лефтеров, О.А. Матеюк, О.Р. Охременко, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, О.В. Тімченко та ін.) і зарубіжних авторів (П. Бартон, В.О. Бодров, О.Г. Караяні, С.В. Літвінцев, А.Г. Маклаков, В. Неш, С. Пауел, Є.В. Снедков, С.В. Чермянін та ін.), дослідження яких присвячені вивченню життєдіяльності людини в особливих умовах. Головним висновком усіх цих досліджень є теза про те, що в умовах вітальної загрози актуалізуються нижчі базові потреби людини (і, перш за все, – у власній безпеці), а вищі в цей період стають менш значущими.

Наступним кроком дослідження стало з'ясування механізмів функціонування системи психологічної безпеки військовослужбовців ВВ МВС України у різних умовах їх професійної діяльності.

Доведено, що формування системи психологічної безпеки особистості військовослужбовців ВВ МВС України у звичайних умовах діяльності відбувається під впливом професіоналізації, яка досить часто розпочинається з теоретичного навчання, інформування, проте її перевірка на відповідність, корекція і подальший розвиток відбуваються у процесі реалізації у повсякденній службово-бойовій діяльності та ситуаціях, що носять екстремальний характер. У цьому процесі вагоме значення мають такі характеристики ризиконебезпечної діяльності, як інтенсивність та відповідальність: перша свідчить, наскільки від дій особи залежить її власна безпека, друга – наскільки особа, виконуючи покладені на неї обов'язки, здатна забезпечити безпеку оточуючих чи не створювати загрозу для них.

Коллективна корпоративна система психологічної безпеки особистості передбачає існування певного зовнішнього контролю над тим, як особа засвоїла та реалізує норми взаємодії і цінності своєї професійної групи, які дозволяють їй гарантувати власну безпеку, не створюючи загрозу оточуючим, але з часом

цей контроль інтеріоризується, передається самій особі.

Від досвідченого професіонала очікується, що він може самостійно

Структурно-функціональна модель психологічної безпеки особистості в звичайних умовах життєдіяльності

Назва компонента та його вага	Компонент 1 (25,13 %) <i>морально-комунікативний</i>	Компонент 2 (24,38 %) <i>мотиваційно-вольовий</i>	Компонент 3 (13,61 %) <i>ціннісно-смисловий</i>	Компонент 4 (12,44 %) <i>внутрішній комфорт</i>
Функціональна назва компонента	<i>життєздатність</i>	<i>життєстійкість</i>	<i>оптимальний смисл життя</i>	<i>конфліктний смисл «Я»</i>
Кореляція з показниками, що визначають зміст компонентів	моральність (0,89), товариськість (0,89), доброзичливість (0,86), комунікативність (0,84), сумлінність (0,76), увічливість (0,71), організованість (0,70)	життєстійкість (0,74), контроль (0,70), активність (0,77), ініціативність (0,74), оптимізм (0,85), цілеспрямованість (0,77), впевненість (0,75), схильність до новаторства (0,66)	безстрашність (0,80), залученість у події (0,79), соціальна відповідальність (0,80), життєрадісність (0,64)	безпека (0,91), відсутність загрози (0,92), захищеність (0,79)
Психологічний зміст компонентів	виконання правил спілкування робить взаємодію з соціальним оточенням контрольованою та передбачуваною	розвинене цілеполягання, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість в їхній корекції	свідомість власної життєдіяльності, усвідомлення власного впливу на світ і відповідальність за внесені в нього зміни дозволяє стійко переносити життєві труднощі (страждання можна перенести, якщо знаєш заради чого вони)	оцінювання своєї життєдіяльності як безпечної, а стану як комфортного, сприяє ухваленню рішення про продовження звичної регуляції; підтримує тривалу мотивацію; виступає стабілізуючим фактором
Закладений механізм забезпечення психологічної безпеки особистості	адаптованість до свого соціального оточення (урегульованість, передбачуваність відносин)	гнучкість перебудови відносин із середовищем, що дозволяє бути провідним у цих відносинах, контролювати їх	ієрархічність смислової сфери дозволяє знецінювати переживання при фрустрації неважливих і консолідувати зусилля важливих мотивів (за рахунок знецінення інших)	стан є тим фактором, що забезпечує зміну напрямку активності (середовище вибирається відповідно до потреб і можливостей людини)
Загальні механізми формування і розвитку системи ПБО	Соціалізація здійснює наповнення системи ПБО цінностями, способами досягнення цілей, нормами, які сприяють відтворенню соціальної взаємодії, необхідної для підтримання безпеки особистості як члена певної соціальної групи, так і соціальної групи в цілому. Забезпечує наступність особистісної та колективної корпоративної системи психологічної безпеки. Рефлексія здійснює корекцію і розвиток набутої системи психологічної безпеки особистості для підвищення ефективності і безпечності самореалізації.			
Концепція, в рамках якої даний механізм був описаний	концепція життєздатності Б.Г. Ананьєва, концепція особистісного адаптаційного потенціалу А.Г. Маклакова, концепція толерантності Г.У. Солдатової, Л.А. Шайгерової	концепція життєстійкості С. Мадді	концепція оптимального смислу В.Е. Чудновського, концепція смислу життя Д.О. Леонтьєва, гуманістична концепція В. Франкла	концепція адаптації до змін Г. Сельє, концепція конфліктного смислу «Я» В.В. Століна
Вчення О.М. Леонтьєва про діяльність та особистість				

Структурно-функціональна модель психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах життєдіяльності

Назва компонента та його вага	Компонент 1 (36,98 %) <i>морально-вольова урегульованість</i>	Компонент 2 (13,89 %) <i>стратегії подолання стресових ситуацій</i>	Компонент 3 (15,47 %) <i>ціннісно-смисловий</i>	Компонент 4 (6,47 %) <i>посттравматичне зростання / регрес</i>
Функціональна назва компонента	<i>нормативність</i>	<i>копінг-стратегії та копінг-ресурси</i>	<i>оптимальний смисл життя</i>	<i>внутрішня погодженість</i>
Кореляція з показниками, що визначають зміст компонентів	цілеспрямованість (0,94), самостійність (0,86), впевненість (0,86), контроль (0,83), організованість (0,79), прийняття ризику (0,70); доброзичливість (0,91), соціальна відповідальність (0,71), ввічливість (0,82), чесність (0,86), моральність (0,86), скромність (0,78), комунікативність (0,82); високий інтелект (0,68)	нервово-психічна стійкість (0,84), життєстійкість (0,72), стресостійкість (0,67), психічне здоров'я (0,49); безпека (0,70), захищеність (0,55), відсутність загрози (0,52); адаптивність (0,71), скромність-безсоромність (-0,50), товарицькість-замкнутість (-0,51)	ініціативність (0,78), активність (0,71), залученість у події (0,68), схильність до новаторства (0,64)	здоровий спосіб життя (0,83), оптимізм (0,59), життєрадісність (0,45)
Психологічний зміст компонентів	виконання правил спілкування робить взаємодію з соціальним оточенням контрольованою та передбачуваною	розвинене цілеполягання, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість в їхній корекції дозволяє уникати потенційно небезпечних ситуацій, перетворювати невдачі у нові можливості	свідомість власної життєдіяльності, усвідомлення власного впливу на світ і відповідальність за внесені в нього зміни дозволяє стійко переносити життєві складності (страждання можна перенести, якщо знаєш заради чого вони)	«Я» сприяє досягненню внутрішньої погодженості особистості, визначає інтерпретацію її досвіду як позитивного або негативного, що веде до укріплення чи зміни напрямку самореалізації. «Я» є джерелом очікувань певних подій і ставлення оточуючих
Закладений механізм забезпечення психологічної безпеки особистості	адаптованість до свого соціального оточення (урегульованість, передбачуваність відносин)	гнучкість перебудови відносин із середовищем дозволяє бути провідним та їх контролювати	наявність смислу життя допомагає піднятися над конкретною травматичною ситуацією, а не бути афективно поглиненим нею	стан є тим фактором, що забезпечує зміну напрямку активності (середовище вибирається відповідно до потреб і можливостей людини)
Загальні механізми формування і розвитку системи ПБО	Соціалізація здійснює наповнення системи ПБО цінностями, способами досягнення цілей, нормами, які сприяють відтворенню соціальної взаємодії, необхідної для підтримання безпеки особистості як члена певної соціальної групи, так і соціальної групи в цілому. Забезпечує наступність особистісної та колективної корпоративної системи психологічної безпеки. Рефлексія здійснює корекцію і розвиток набутої системи психологічної безпеки особистості для підвищення ефективності і безпечності самореалізації.			
Концепція, в рамках якої даний механізм був описаний	концепція життєздатності Б.Г. Ананьєва, концепція особистісного адаптаційного потенціалу А.Г. Маклакова, концепція толерантності Г.У. Солдатової, Л.А. Шайгерової	концепція життєстійкості С. Мадді	концепція оптимального смислу В.Е. Чудновського, концепція смислу життя Д.О. Леонтьєва, гуманістична концепція В.Франкла	концепція конфліктного смислу «Я» В.В. Століна, концепція посттравматичного зростання Р. Тедеші та Л. Калхоун, М.Ш. Магомед-Емінова
Вчення О.М. Леонтьєва про діяльність та особистість				

потурбуватися про власну безпеку і немає необхідності його контролювати. Інтенсивність і відповідальність професійної діяльності, які сприяють повній реалізації набутої системи психологічної безпеки особистості, сприяють і її подальшому розвитку, корекції, вдосконаленню. Проте їх надмірний вплив може мати і негативні наслідки: наприклад, призводити до надмірного посилення якостей, які активно реалізуються у процесі забезпечення безпеки діяльності при знецінюванні інших якостей, що забезпечують реалізацію інших «Я»-образів особистості професіонала. При цьому, у самосвідомості позитивне самооцінювання може зберігатися за рахунок дії механізму суб'єктивної значущості параметрів самооцінювання.

До негативних факторів розвитку системи психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності можна віднести наявність значних протиріч у вимогах професії, коли при її освоєнні висувуються високі вимоги до одних структурних компонентів системи психологічної безпеки особистості (наприклад, професійних знань та вмінь) і низькі до інших (цінностей, що реалізуються у професійній діяльності), або висока соціальна значущість професійної місії поєднується із захищеністю від зовнішніх корекційних впливів суспільства. Наявність цих протиріч може призводити до невідповідності між ціннісно-сисловою, мотиваційно-вольовою та морально-комунікативною складовими системи психологічної безпеки особистості чи до виокремлення образу-«Я» професіонала серед інших «Я»-образів особистості, протиставлення їм.

Відзначено, що інтенсивність діяльності впливатиме не лише на особливості формування системи психологічної безпеки особистості, але й на сформований механізм її відновлення після протидії негативним впливам. Серед інших факторів, які впливатимуть на здатність системи психологічної безпеки особистості до відновлення, важливим є те, наскільки сформована структура психологічної безпеки особистості сприятиме реалізації внутрішніх ресурсів і надаватиме доступ до зовнішніх, наприклад, можливість отримувати допомогу від соціального оточення.

Обґрунтовано тезу про складність проведення розгорнутого психодіагностичного обстеження осіб, які знаходяться в екстремальній ситуації чи відразу після її завершення. Доведена дієвість авторської анкети, яка дозволяє визначати особливості функціонування, трансформацію та динаміку структурних компонентів психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним рівнем професійної підготовки й особистісної зрілості в екстремальних умовах.

Виявлено, що при здійсненні військовослужбовцями ВВ МВС України професійної діяльності в екстремальних умовах, найбільша трансформація відбувається з *компонентом внутрішній комфорт*, який щільно пов'язаний з усіма іншими структурними компонентами психологічної безпеки особистості та є важелем контролю реалізації обраного шляху розвитку і самореалізації в конкретних умовах. З'ясовано, що при відсутності сформованих зв'язків між

компонентом внутрішній комфорт та іншими складовими психологічної безпеки особистості, які виникають та трансформуються під час здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах, наростання негативних емоцій призводить до певної ажитації, складності вибору адекватної стратегії дії в екстремальній ситуації та фокусуванні сил на її реалізації. Недостатність таких зв'язків є характерною рисою для репродуктивного типу організації психологічної безпеки особистості, який цілком відповідає віку і рівню професійної підготовки фахівця.

В екстремальних умовах, коли виникає реальна вітальна небезпека, військовослужбовці ВВ МВС України можуть втрачати контроль за власною професійною діяльністю. Подолання такого розвитку подій потребує збільшення самоконтролю, активності функціонування мотиваційно-вольового компонента психологічної безпеки особистості з подальшою його трансформацією через неможливість впоратися з невизначеністю ситуації засобами морально-комунікативного компонента психологічної безпеки особистості.

Відзначено, що саме з набуттям рис емоційної виснаженості як характеристики компонента внутрішній комфорт, відбувається трансформація усіх компонентів і втрата системою психологічної безпеки особистості продуктивності, що передбачає зосередженість на захисті, на скороченні зовнішньої активності, а не на розвитку.

Доведено, що з загостренням екстремальної ситуації в офіцерів відбувається напруження все більш глибоких структур психологічної безпеки особистості: від орієнтації в соціальних умовах виконання поставленого завдання і вибору адекватного алгоритму професійних дій компонента морально-вольова урегульованість до актуалізації дії компонентів стратегії подолання стресових ситуацій і далі ціннісно-смыслового. У курсантів підвищення екстремальності ситуації призводить до ажитації, потім до втрати продуктивності (згорання зовнішньої активності), а у найкритичніших ситуаціях, – до постановки питання про вірність обраного шляху самореалізації (екзистенційне питання). Екстремальність ситуації, з якою не змогла впоратися недостатньо розбудована система організації психологічної безпеки особистості курсантів, ставить їх перед екзистенційним вибором, необхідністю зміни обраного життєвого шляху і всієї системи його реалізації.

При повній мобілізації психічних ресурсів у офіцерів формуються дві стратегії подолання екстремальної ситуації: зосередженість на власних діях і витиснення негативних відчуттів; усвідомлення значущості власних дій, відповідальність за них. Перша стратегія є можливою завдяки актуалізації морально-вольової урегульованості психологічної безпеки особистості, друга – завдяки залученню більш високих складових саморегуляції – ціннісно-смыслового компонента психологічної безпеки особистості.

Результати дослідження *ціннісно-смыслового компонента* показали, що

незважаючи на деякі відмінності, пов'язані як з віком, так і з досвідом, структури цінностей курсантів та офіцерів подібні, що є свідченням ідентифікації курсантів з офіцерами. Відповідно, за рівнем розвитку ціннісно-смыслового компонента система організації психологічної безпеки особистості офіцерів у більшості випадків визначається як продуктивна, а у курсантів як репродуктивна. Аргументом цього є глибина трансформації, яка відбувається після перебування в екстремальній ситуації: у курсантів актуалізуються зміни в усій структурі психологічної безпеки особистості, у офіцерів більшість змін припадає на вдосконалення способів взаємодії з оточуючим світом.

Аналіз динаміки та трансформації *мотиваційно-вольового компонента* дозволив визначити, що офіцери у своєму професійному розвитку знаходяться на стадії самореалізації, професія для них є засобом реалізації різноманітних мотивів і цінностей, у них відсутня виражена концентрація на одній лінії реалізації життєдіяльності. В їхній мотиваційній сфері виявлені більш розвинена структура, сильніші взаємозв'язки, є більше можливостей для зміни лінії реалізації обраного професійного та життєвого шляху. Така структура професійної мотивації є більш надійною, краще забезпечує подальше освоєння та реалізацію професійної діяльності, передбачає більше можливостей стимуляції професійної активності. Курсанти лише освоюють професійну діяльність, тому в них збільшена частота вибору мотивів, що відповідає сутності обраної професії – захист конституційного ладу та Батьківщини. Це є ознакою прийняття на себе ролі військовослужбовця, адекватного формування професійного образу «Я», у них виявлено наявність рис розвитку системи організації психологічної безпеки особистості репродуктивного типу.

Дослідження динаміки та трансформації *морально-комунікативного компонента* показали, що більшість офіцерів та курсантів використовують ресурси та продуктивні стратегії, які надає почуття єдності, товариськості, взаємної симпатії та допомоги для подолання стресу, проте є особи, що самоізолюються, і вважають більш ефективним індивідуальний шлях виходу зі стресу. Подібна згуртованість сприяє більш відчутним сильним процесам емоційної індукції, однак це може призводити до небажаного поширення негативних емоцій під час виконання СБЗ. Тому дуже важливо, щоб в оточенні недосвідчених військовослужбовців під час дій в екстремальних умовах були особи, які мають досвід подолання негативних психічних реакцій та станів. Молодшим офіцерам долати екстремальну ситуацію допомагає не лише переймання досвіду старших, але й почуття особистої відповідальності за інших та інтеріоризація оцінок як основа самоконтролю та відповідальності. У курсантів морально-комунікативний компонент психологічної безпеки особистості знаходиться у процесі розбудови, а екстремальні ситуації здатні його значно інтенсифікувати.

Відзначено, що при виконанні військовослужбовцями завдань за призначенням, на них здійснюється потужний інформаційно-психологічний вплив. Виявлено, що при такому впливі мають місце зворотні зв'язки між

компонентами психологічної безпеки особистості: замість того, щоб внутрішній комфорт інтенсифікував дію мотиваційно-вольового компонента, який трансформується під час екстремальної ситуації у компонент стратегії подолання стресових ситуацій, дія копінгів навпаки знижує інтенсифікацію дії внутрішнього комфорту. У результаті дії цього захисного механізму у свідомості недосвідчених військовослужбовців ситуація втрачає риси невизначеності, не сприймається все, що виходить за межі відомого, вони перестають шукати нові способи виконання поставлених СБЗ і повертаються до базового алгоритму. Проте можна спрогнозувати, якщо базовий алгоритм виконання СБЗ виявиться неефективним, може відбутися повернення звертання до природних базових стереотипів дій в екстремальних ситуаціях – відмова від зовнішньої активності (завмирання) чи вихід із травмуючої ситуації (втеча). Вищевикладене робить актуальним розробку психодіагностичного інструментарію визначення рівня психологічної безпеки особистості, а також програми формування, розвитку, підтримки та збереження психологічної безпеки особистості у фахівців екстремального виду діяльності та її практичне впровадження.

Кластерний аналіз та порівняння кореляційних матриць, які містять взаємозв'язки між показниками психодіагностичних методик комплексу дослідження компонентів психологічної безпеки особистості (всього 8145 кореляційних зв'язків), дозволили виділити три типи організації психологічної безпеки особистості у військовослужбовців ВВ МВС України: продуктивний, репродуктивний і непродуктивний, надати кожному з них розгорнуту психологічну характеристику.

Для прогнозування продуктивності психологічної безпеки особистості у фахівців екстремального виду діяльності проведено регресійний аналіз, за результатами якого складено рівняння регресії:

$$\text{Продуктивність організації психологічної безпеки особистості} = 6,068 - 0,008 \text{ ЗЛ} - 0,023 \text{ ПР} + 0,056 \text{ Іп} + 0,059 \text{ ЗА} - 0,036 \text{ СП} - 0,074 \text{ ОПСІ} - 0,049 \text{ СІ} + 0,023 \text{ ПОС} - 0,036 \text{ КСП} + 0,032 \text{ ЗКП} - 0,012 \text{ М1} - 0,009 \text{ М2} - 0,010 \text{ М3} - 0,010 \text{ М4} - 0,008 \text{ М5} - 0,011 \text{ М6} - 0,010 \text{ М7} - 0,007 \text{ М9} - 0,011 \text{ М10} - 0,006 \text{ М12} + 0,008 \text{ Іпд} - 0,017 \text{ Цж} - 0,011 \text{ НМ} - 0,028 \text{ ППріОЗ} - 0,055 \text{ ПУП} + 0,084 \text{ ВЗ} + 0,212,$$

де 6,068 – константа, ЗЛ – «Залученість», ПР – «Прийняття ризику» (методика «Життестійкість»); Іп – «Інтернальність у професійній діяльності», ЗА – «Заперечення активності» (методика «Локус контролю»), СП – «Самоповага», ОПСІ – «Очікування позитивного ставлення інших», СІ – «Самоінтерес» («Тест-опитувальник самовідношення»); ПОС – «Прихильність оточуючого світу», КСП – «Контрольованість і справедливість подій», ЗКП – «Здатність керувати подіями» («Шкала базових переконань»); М1 – «Потреба у високій заробітній платі та матеріальній винагороді», М2 – «Потреба в хороших умовах роботи і комфортному навколишньому оточенні», М3 – «Потреба у чіткому структуруванні роботи, наявності зворотного зв'язку та інформації», М4 – «Потреба в соціальних контактах», М5 – «Потреба формувати і підтримувати довгострокові, стабільні взаємини», М6 – «Потреба в завоюванні визнання з боку інших людей», М7 – «Потреба ставити для себе сміливі, складні цілі і досягати їх», М9 – «Потреба у розмаїтті, перервах і стимуляції, прагнення уникати рутини», М10 – «Потреба бути креативним, думаючим працівником, відкритим для нових ідей», М12 – «Потреба в цікавій, суспільно корисній праці» (методика «Визначення мотиваційного профілю особистості»); Іпд – «Інтегральний показник прагнення до домінування» (методика «Діагностика соціально-психологічної адаптації»); Цж – «Ціль життя» (методика «Смисложиттєвих орієнтацій»), НМ – «Нові можливості» («Опитувальник посттравматичного зростання»), ППріОЗ – «Позитивне переформулювання і особистісне зростання», ПУП – «Поведінкове уникнення проблем», ВЗ – «Використання заспокійливих»

(методика «Діагностика копінг-стратегій»), 0,212 – похибка прогнозування.

Виділені незалежні змінні і відповідні коефіцієнти регресії дозволяють стверджувати, що непродуктивність організації психологічної безпеки особистості тим більша, чим менше особа здатна корегувати власну поведінку відповідно до вимог оточуючого світу, бачити у життєвих перешкодах нові можливості, прагнути до розвитку, а також чим більше вона заперечує і відмовляється від активності, прагне до надконтролю в життєвих і професійних ситуаціях, бажає максимально структурувати і зробити сталим оточуючий світ.

Регресійний аналіз дозволив визначити норми рівнів психологічної безпеки особистості в залежності від типів їх організації (в умов. од.): від 0 до 1,5 – продуктивний; від 1,5 до 2,5 – репродуктивний; від 2,5 та більше – непродуктивний.

У четвертому розділі «Психометричні основи розробки діагностичного інструментарію дослідження психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності» представлено результати розробки авторських методик «Діагностика психологічної безпеки особистості» і «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності, перевірка їх валідності, надійності та стандартизації, а також створення автоматизованого психодіагностичного комплексу «Психологічна безпека особистості».

Методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності, яка складається з 88 тверджень і відповідних шкал: «морально-комунікативна», «мотиваційно-вольова», «ціннісно-смілова», «внутрішній комфорт», дозволяє визначати окремі структурні компоненти психологічної безпеки особистості за різними шкалами, а також загальний інтегративний показник – індекс психологічної безпеки особистості та їх динаміку при виконанні особовим складом СБЗ у різних умовах професійної діяльності (норми показників методики наведено у табл. 3).

Дана методика є чутливою до виявлення особливостей психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом, здатна диференціювати обстежуваних за типами організації та визначати рівень психологічної безпеки особистості.

Результати проведених досліджень валідності, надійності та стандартизації розробленої методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності дозволяють запропонувати її використання для прогнозування вірогідності психологічно небезпечної поведінки особового складу при виконанні СБЗ у різних умовах діяльності.

При використанні разом з даною методикою експертної шкали для визначення особливостей організації психологічної безпеки особистості можливо отримати результати на більш високому, вірогідніше значущому рівні.

Таблиця 3

Норми показників психологічної безпеки особистості для різних категорій військовослужбовців ВВ МВС України, ($x_{сер}$, бали)

Категорія в/с	Рівень показників ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішній комфорт	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	112-120	126-138	124-138	122-132	484-528
	Середній	74-111	86-125	85-123	80-121	325-483
	Низький	0-73	0-85	0-84	0-79	0-321
В/с контрактної служби	Високий	105-120	117-138	117-138	118-132	452-528
	Середній	67-104	79-116	76-116	70-117	297-451
	Низький	0-66	0-78	0-75	0-69	0-296
Курсанти, в/с строкової служби	Високий	107-120	122-138	117-138	119-132	460-528
	Середній	70-106	80-121	80-116	74-118	309-459
	Низький	0-69	0-79	0-79	0-73	0-308
Усі категорії в/с ВВ	Високий	108-120	122-138	119-138	120-132	464-528
	Середній	70-107	82-121	80-118	75-119	309-463
	Низький	0-69	0-81	0-79	0-74	0-308

Розроблена методика «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності, яка складається з 28 тверджень і відповідних шкал: «морально-вольова урегульованість», «стратегії подолання стресових ситуацій», «ціннісно-смилова», «посттравматичне зростання / регрес», дозволяє за короткий час прогнозувати динаміку рівня психологічної безпеки особистості при здійсненні професійної діяльності в екстремальних умовах.

Застосування розробленого автоматизованого психодіагностичного комплексу «Психологічна безпека особистості», який складається з 15 загальновідомих та 2 авторських методик, дає психологу потужний інструмент для визначення типу організації та рівня психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, дозволяє проводити масові обстеження і виявляти особливості динаміки психологічної безпеки особистості в групах обстежуваних у звичайних умовах діяльності, прогнозувати можливу трансформацію рівня та типу організації психологічної безпеки особистості у фахівців в екстремальних ситуаціях.

П'ятий розділ «Науково-теоретичні та методичні основи реалізації програми психологічного супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України для збереження високого рівня психологічної безпеки» присвячений обґрунтуванню організаційних, психодіагностичних, психопрофілактичних, психокорекційних та психореабілітаційних заходів, які проводяться на етапах психологічного супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовців ВВ МВС України.

Розроблено комплексну програму психологічного супроводу СБД військовослужбовців ВВ МВС України, що включає: (1) психологічне інформування про особливості екстремальних ситуацій, (2) засоби їх моделювання, (3) методи ідеомоторного тренування, раціональної психотерапії, аутогенного тренування, (4) методики психічної саморегуляції, активної та

пасивної м'язової релаксації, нормалізації сну та процесу засинання.

Складовою цієї програми є розроблений соціально-психологічний тренінг «Спокій та порядок», спрямований на: (1) покращення процесу адаптації особового складу до екстремальних умов, пов'язаних з виконанням СБЗ; (2) розвиток морально-комунікативних якостей; (3) підвищення стійкості до стресу, що виникає під час виконання СБЗ при ускладненні оперативної обстановки; (4) активізацію професійної мотивації; (5) здобуття навичок постановки реальних професійних цілей та їх досягнення; (6) отримання навичок саморегуляції поведінки в екстремальних умовах; (7) розвиток ціннісно-сислової сфери у військовослужбовців; (8) корекцію негативних психічних реакцій та станів, які виникають при виконанні СБЗ з припинення масових заворушень та безладів; (9) покращення якості сну.

Комплексна програма психологічного супроводу СБД військовослужбовців внутрішніх військ МВС України дозволяє формувати, розвивати, підтримувати та зберігати психологічну безпеку особистості в особового складу під час їхньої діяльності у звичайних та екстремальних умовах.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення наукової проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, яка полягає у розробці її структурно-функціональної трансформаційної моделі, вивченні механізму функціонування системи психологічної безпеки особистості у різних умовах професійної діяльності, типізації та прогнозування продуктивності психологічної безпеки особистості, у виявленні закономірностей динаміки психологічної безпеки особистості у звичайних та екстремальних умовах діяльності.

І. Загально-теоретичний та методологічний рівень розгляду проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності дозволив сформулювати низку положень, що сприяють більш повному розумінню цієї проблеми у сфері психологічних досліджень.

1. Результати теоретичного дослідження порушеної проблеми дають підстави для виокремлення психологічного феномену безпеки людини, яку ми розуміємо як загальну захищеність від небезпек фізичного та психічного функціонування особистості. Індивідуальний рівень безпеки людини регулюється її потребою в самозбереженні та виступає як резерв безпеки людини в ситуаціях, коли соціально орієнтовані способи досягнення безпеки не знаходять належного застосування через різні обставини.

Захищеність є потенційною можливістю психіки людини протистояти небезпекам, її можна розглядати як один із можливих, але не обов'язково гарантованих варіантів реагування на небезпеку і є результатом вже практичної реалізації цих можливостей.

Виявлені недоліки в організаційно-правовому регулюванні діяльності з забезпечення особистої безпеки людини не дозволяють у сучасних умовах у повному обсязі вирішити питання забезпечення психологічної безпеки суб'єкта професійної діяльності екстремального профілю. Потрібно закласти надійне підґрунтя для створення такої системи, яка б акумулювала зусилля та ресурси всіх суб'єктів національної безпеки для забезпечення психологічної безпеки людини, особливо персоналу, діяльність якого пов'язана з екстремальними умовами.

Систематизація наукових досліджень дозволила запропонувати власне визначення психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності як складної багаторівневої динамічної системи, що відображає ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні та внутрішні загрози, які виникають, зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні виконання службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах.

2. Метою розбудови системи психологічної безпеки людини є створення безпечних умов для її життєдіяльності та здійснення вибору, який визначатиме напрямок подальшої самореалізації особистості та її безпеку.

Для її реалізації потрібно використовувати потенціал чотирьох структурно-функціональних компонентів психологічної безпеки особистості в звичайних умовах діяльності: морально-комунікативного, мотиваційно-вольового, ціннісно-сміслового та внутрішнього комфорту. Під час діяльності людини в екстремальних умовах, коли відбувається трансформація системи психологічної безпеки особистості та утворення інших чотирьох структурно-функціональних компонентів, використовується потенціал: морально-вольової урегульованості, стратегій подолання стресових ситуацій, ціннісно-сміслового компоненту та посттравматичного зростання / регресу.

3. Запропонована структурно-функціональна трансформаційна модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності дає змогу об'єднати існуючі у сучасній психологічній науці концепції життєздатності (Б. Г. Ананьєв, І. М. Ільїнський), життєстійкості (С. Мадді, Д. О. Леонт'єв), оптимального смислу життя (В. Е. Чудновський) та конфліктного смислу «Я» (В. В. Столін). У кожній з вищезазначених концепцій зроблено акцент на реалізацію того чи іншого механізму забезпечення безпеки особистості, що співвідноситься з завданнями окремих елементів загальної системи психологічної безпеки особистості.

4. Ефективним механізмом формування системи психологічної безпеки особистості виступає її соціалізація, яка вносить певні обмеження у можливості самореалізації особистості (сприяє реалізації формальних статусів особистості, соціального рівня «Я»). Обминути дані обмеження допомагає механізм рефлексії, який сприяє реалізації особистісного рівня «Я». Саме рефлексія є джерелом трансформації системи психологічної безпеки особистості, у тому числі і при її реалізації в екстремальних умовах діяльності.

Ефективність функціонування системи психологічної безпеки особистості персоналу екстремальних професій залежить від балансу між ризиконебезпечністю діяльності та створеними для її нівелювання умовами праці: проведення цілеспрямованої професійної підготовки до дій у типових екстремальних ситуаціях; час, що виділяється на відновлення; можливість для емоційного відреагування пережитих стресових ситуацій; спроможність отримання підтримки від соціального оточення; ефективність заходів психологічного супроводження діяльності тощо. Відсутність такого балансу призводить до таких типів деформації психологічної безпеки особистості, як «перекошення», «розщеплення», «сплощення».

Значна інтенсивність специфічної діяльності може призводити до надмірного посилення одних якостей і знецінювання інших, при цьому в компоненті внутрішній комфорт, який виконує регулюючу функцію в структурі психологічної безпеки особистості, позитивна самооцінка може зберігатися за рахунок дії механізму суб'єктивної значущості параметрів самооцінювання. Однак такі «перекоси» негативно позначаються на можливостях особистості реалізуватися в інших сферах, не пов'язаних з професією (наприклад, ускладнюють створення родини).

Високі вимоги, що висуваються під час професіоналізації до одних структурних елементів психологічної безпеки особистості (професійних знань та вмінь) і низькі до інших (цінностей, що реалізуються у професійній діяльності) можуть стати причиною «розщеплення» структури психологічної безпеки особистості. До «розщеплення» також можуть привести і протиріччя між високою соціальною значущістю професійної місії фахівця екстремального виду діяльності та його захищеністю від зовнішніх корекційних впливів суспільства (наприклад, це стосується військовослужбовців, інформація про діяльність яких не є відкритою).

В умовах дії надмірних, повторних стрес-факторів система психологічної безпеки особистості може остаточно збіднити, «сплощитися». При цьому характерним стає зменшення кількості важливих для особистості мотивів і цінностей, обмеження взаємодії: за кількістю соціальних об'єктів, з якими підтримується зв'язок, та того, що стає приводом для взаємодії, викривлення уявлення про себе (зменшення кількості «Я-образів», з якими ідентифікується особа, неадекватне уявлення себе через дію захисних механізмів самосвідомості).

5. Для позначення здатності до відновлення системи психологічної безпеки особистості пропонується використання терміну «пружність системи психологічної безпеки особистості», що відображує процес динаміки та трансформації системи психологічної безпеки особистості під час впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища. При цьому, на певний час система психологічної безпеки особистості «стискується», і таким чином захищається від небезпек зовнішнього середовища; коли гостра фаза минає, система знову «розтискується» та відновлюється. Після дії помірного стресу дана система не лише відновлюється, але й дає помітний приріст і певне

зростання, стає більш диференційованою, забезпечує більшу здатність для розвитку особистості, підвищує якість взаємодії з оточуючим соціальним середовищем. Проте після дії надсильних або хронічно тривалих, повторювальних негативних впливів ця система не завжди спроможна відновитися до початкового рівня: може залишатися зі «сплощеною» ціннісно-смісловою сферою, термінальною мотивацією, обмеженою соціальною взаємодією та однобоким уявленням людини про себе. У результаті чого зменшується кількість «Я»-образів, з якими ідентифікується особа, виникає неадекватне уявлення про себе через дію захисних механізмів самосвідомості, з'являються ознаки, характерні для посттравматичного стресового розладу або професійної деформації особистості.

Здатність до самовідновлення системи психологічної безпеки особистості персоналу екстремального профілю діяльності залежить: від режиму праці та можливостей для відпочинку, спілкування з референтною групою та самореалізації в інших сферах життєдіяльності, а також від того, наскільки під час професіоналізації система психологічної безпеки особистості сприяла формуванню механізмів емоційного відреагування на стресові впливи та здатності залучати зовнішні і внутрішні ресурси для їх подолання.

II. Проекція теоретичних положень та висновків, зроблених під час емпіричного дослідження, дозволила одержати результати, які повніше розкривають процеси функціонування системи психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності у різних умовах, та надати низку практичних рекомендацій щодо її формування, розвитку, підтримки та збереження.

1. У ході дослідження динаміки структурних компонентів системи психологічної безпеки особистості військовослужбовців внутрішніх військ МВС України у звичайних умовах професійної діяльності виявлено певні закономірності та напрями розвитку цієї системи у фахівців з різним соціально-професійним статусом та типом професійної діяльності (ризиком) у залежності від ступеня активності професіоналізації. Пасивний напрям є наслідком некритичного засвоєння вироблених у професійній групі вимог для збереження індивідуальної безпеки особистості, що передбачає точне їх відтворення, який буде ефективним тільки за умов формування навичок забезпечення безпеки життєдіяльності та дисциплінованості при дотриманні правил безпечної поведінки. Активний напрям є результатом свідомого ставлення особою цілей і вирішення завдань своєї професійної групи та вимог, що забезпечують безпеку життєдіяльності в обраній професії, в основі якого лежить здатність до рефлексії та довіра до власних пріоритетів, компетентності та досвіду.

Невдале формування системи психологічної безпеки особистості у процесі професіоналізації може призводити до неадекватної дії її регулюючого компоненту внаслідок домінування в ньому захисних механізмів свідомості. На емоційному рівні такі військовослужбовці відчуватимуть тривожність, незадоволеність собою і тим, як складається їх життя. На рівні взаємодії з

соціальним середовищем вони прагнутимуть самоствердитися за рахунок осіб, залежних від них, демонструватимуть свою владу і вплив чи, навпаки, прагнутимуть їм догодити, щоб відновити фрустрований позитивний образ власного «Я». Це негативно позначатиметься як на виконанні службово-бойових завдань, так і на спроможності військовослужбовця забезпечити власну психологічну безпеку, створенні сприятливих ситуацій для самореалізації.

Психологічна безпека особистості, яка адекватно та активно розвивається у процесі професіоналізації, передбачатиме наявність розвиненої рефлексії, зменшення протиріч у структурі самосвідомості, набуття довіри до себе, власній кваліфікації та досвіду, що дозволить сприймати складні професійні ситуації як такі, що підтверджують високий професійний рівень фахівця, сприяють самовдосконаленню. Усвідомлення набутого професійного досвіду дозволяє військовослужбовцю будувати добре диференційований професійний образ світу, прогнозувати події власного життя, уникати небажаних для самореалізації ситуацій, розбудовувати соціально-психологічне середовище за власним планом та виконувати провідну роль у стосунках із іншими. Такі військовослужбовці відкриті новому досвіду, новим способам взаємодії, вони не бояться нових завдань, складних життєвих ситуацій. Побудовані стосунки з оточуючим середовищем не лише дозволяють у складних ситуаціях залучати власний зовнішній ресурс (допомогу від соціального оточення), але й сприяють постійному збагаченню особистості фахівця. При реалізації професійних дій ці військовослужбовці орієнтуються не лише на окремі цілі професії, але й на те, яке чільне місце у суспільстві повинні посідати внутрішні війська, повага до них з боку держави відновлює смисл обраної ними професійної діяльності.

2. Використання кластерного аналізу та порівняння кореляційних матриць, які містять взаємозв'язки між показниками психодіагностичних методик, що увійшли до тестової батареї дослідження структурних компонентів психологічної безпеки особистості, дозволило виділити три типи організації психологічної безпеки особистості військовослужбовців ВВ МВС України: продуктивний, репродуктивний і непродуктивний та надати кожному з них психологічну характеристику.

Для прогнозування продуктивності організації психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності проведено регресійний аналіз, за результатами якого складено рівняння регресії та визначено норми рівнів психологічної безпеки особистості в залежності від типів їх організації (в умов. од.): від 0 до 1,5 – продуктивний; від 1,5 до 2,5 – репродуктивний; від 2,5 та більше – непродуктивний тип організації психологічної безпеки особистості.

3. Результати дослідження дозволили визначити особливості функціонування, трансформації та динаміки структурних компонентів психологічної безпеки особистості у військовослужбовців ВВ МВС України з різним рівнем професійної підготовки й особистісної зрілості в екстремальних умовах. Виявлено, що актуалізація ресурсів системи психологічної безпеки особистості в екстремальній ситуації відбувається від зовнішнього (морально-

комунікативного) компоненту до глибинного (ціннісно-сислового) компоненту, де її рухомою силою є компонент внутрішнього комфорту, який стає важелем контролю реалізації обраного шляху розвитку і самореалізації в конкретних умовах. Адекватність дії цього компоненту в екстремальних умовах залежить від здатності особистості утримувати баланс між рефлексією (контролем, збільшенням пошукової активності для визначення відповідного ситуації способу дії) і довірою до себе (своїм цінностям, компетентності).

Актуалізація глибинного компоненту психологічної безпеки особистості призводить до постановки екзистенційних питань про правильність вибору шляху розвитку, самореалізації. Впевненість у виборі веде до консолідації усіх наявних ресурсів особистості в напрямку захисту обраного життєвого шляху та цінностей життя, сприяє більш високим темпам її відновлення і посттравматичного зростання системи психологічної безпеки особистості.

Розвинений морально-комунікативний компонент психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах дозволяє залучати зовнішні ресурси (допомогу) для подолання стресової ситуації. Збережені стосунки з середовищем після пережитої екстремальної ситуації стають підґрунтям для відновлення особистості. Здатність залишатися після екстремальної ситуації у межах прийнятної поведінки для своєї соціальної групи суттєво впливає на статус особи в цій групі.

4. На основі структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості розроблена методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності, яка дозволяє визначати окремі структурні компоненти психологічної безпеки особистості за різними шкалами та індекс психологічної безпеки особистості, їх динаміку при виконанні особовим складом завдань у різних умовах діяльності. Вона є чутливою до особливостей психологічної безпеки особистості в осіб з різним соціально-професійним статусом та типом професійного ризику, здатна диференціювати обстежуваних за типами організації її продуктивності та визначати рівень психологічної безпеки особистості.

Для оперативного визначення рівня психологічної безпеки особистості фахівця ризиконебезпечного профілю, прогнозування можливості його перебування та ефективної діяльності в екстремальній ситуації запропоновано скорочений варіант основної методики – тест «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості». Результати проведених досліджень валідності, надійності та стандартизації розроблених методик дозволяють запропонувати їх використання з метою прогнозування вірогідності психологічно небезпечної поведінки фахівця екстремального виду діяльності під час виконання службово-бойових завдань в різних умовах діяльності.

Застосування автоматизованого психодіагностичного комплексу «Психологічна безпека особистості» дає психологу потужний інструмент для визначення типу організації продуктивності та рівня психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, дозволяє проводити

масові групі обстеження і виявляти особливості динаміки психологічної безпеки особистості у групах випробуваних у звичайних умовах діяльності, прогнозувати можливі зміни рівня психологічної безпеки особистості в екстремальних ситуаціях.

5. Розроблена комплексна програма психологічного супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовців ВВ МВС України дозволяє формувати, розвивати, підтримувати та зберігати психологічну безпеку особистості під час їх діяльності у звичайних та екстремальних умовах. Авторський психологічний тренінг «Спокій та порядок» показав високу ефективність для підвищення рівня психологічної безпеки особистості у військовослужбовців ВВ МВС України, які приймали безпосередню участь у виконанні службово-бойових завдань з охорони громадського порядку та забезпечення безпеки при проведенні Чемпіонату Європи з футболу в 2012 році.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є дослідження особливостей функціонування психологічної безпеки особистості у суб'єктів інших видів екстремальної діяльності, наукова і прикладна розробка психологічних шляхів і засобів підвищення ефективності професійної діяльності фахівців екстремального профілю, здійснення їх цілеспрямованої екстремальної психологічної підготовки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Приходько, І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.

2. Приходько, І. І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України : монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2008. – 190 с.

3. Приходько, І. І. Використання емпіричних методів дослідження для оцінки морально-психологічного стану особового складу внутрішніх військ МВС України : монографія / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, Я. В. Мацегора та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2011. – 301 с.

4. Приходько, І. І. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищі військові навчальні заклади МВС України : монографія / І. В. Воробйова, І. І. Приходько, С.Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 297 с.

5. Приходько, І. І. Психологічний моніторинг професійно важливих якостей курсантів ВВНЗ МВС України : монографія / Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, І. В. Воробйова та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 421с.

6. Приходько, І. І. Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх

військ МВС України : монографія / Я. В. Мацегора, І. В. Воробйова, І. І. Приходько та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 326 с.

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку ДАК України:

1. Приходько, І. І. Теоретико-методологічні аспекти професійної придатності людини до діяльності / І. І. Приходько // Право і безпека. – 2006. – Т.5. – № 5. – С. 192-195.

2. Приходько, І. І. Оцінка рівня сформованості професійно важливих психологічних якостей у майбутніх офіцерів внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України / І. І. Приходько // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2007. – Вип.1 (27). – С. 174-181.

3. Приходько, І. І. Особливості психологічного забезпечення професійної діяльності співробітників спеціального миротворчого підрозділу Міністерства внутрішніх справ України на етапі підготовки до місії у Косово / І. І. Приходько // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2007. – № 38, Ч. II. – С. 192-194.

4. Приходько, І. І. Психологічні аспекти професійної ідентичності майбутніх військових фахівців внутрішніх військ МВС України / І. І. Приходько // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2007. – Вип. 3, Ч.2. – С. 191-199.

5. Приходько, І. І. Визначення характеру змін психічних можливостей підрозділів спеціального призначення при виконанні типових спеціальних завдань / І. І. Приходько, Т. А. Сутюшев // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2007. – № 40, Ч. II. – С. 263-266.

6. Приходько, І. І. Психологічні аспекти професійної придатності військовослужбовців військової служби за контрактом у внутрішніх військах МВС України / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України. – 2008. – Вип. 3 (7). – С. 97-101.

7. Приходько, І. І. Визначення стресостійкості у військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України під час виконання спеціального службово-бойового завдання / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України. – 2008. – Вип. 4 (8). – С. 116-122.

8. Приходько, І. І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців частин спеціальної охорони внутрішніх військ МВС України / І. І. Приходько, М. М. Медвідь // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2008. – № 45, Ч. II. – С. 194-196.

9. Приходько, І. І. Уявлення військовослужбовців внутрішніх військ МВС України про учасників трансляції чуток / І. І. Приходько, І. В. Воробйова //

Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – Вип. 1 (9). – С. 146-151.

10. Приходько, І. І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – Вип. 3 (11). – С. 149-155.

11. Приходько, І. І. Небезпеки і загрози для психологічної безпеки особистості / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2009. – Вип. 1. – С. 37-48.

12. Приходько, І. І. Визначення основ психології натовпу для збереження психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України під час виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – Вип. 4 (12). – С. 118-123.

13. Приходько, І. І. Динаміка психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України при виконанні службово-бойових завдань з охорони громадського порядку / І. І. Приходько // Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України. – 2010. – № 33. – С. 73-180.

14. Приходько, І. І. Ціннісні орієнтації військовослужбовців сил охорони правопорядку України, які впливають на рівень психологічної безпеки особового складу під час виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2010. – Вип. 3 (16). – С. 171-175.

15. Приходько, І. І. Концептуальний підхід для систематизації поняття психологічної безпеки людини / І. І. Приходько // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – Вип. 8. – С. 91-98.

16. Приходько, І. І. Систематизація основних протиріч та конфліктів у діяльності персоналу екстремальних професій, які впливають на їхню психологічну безпеку / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2011. – Вип. 1 (20). – С. 199-205.

17. Приходько, І. І. Теоретичні підходи щодо розроблення критеріїв оцінювання рівнів психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2011. – Вип. 6 (25). – С. 222-227.

18. Приходько, І. І. Результати психологічного аналізу законодавчих і нормативно-правових документів, що визначають забезпечення безпеки людини / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2012. – Вип. 3 (28). – С. 264-268.

19. Приходько, І. І. Моделювання психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності з використанням психосемантичного методу / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 1. – С. 174-185.

20. Приходько, І. І. Посттравматичне зростання як компонент емпіричної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2013. – Вип. 1 (32). – С. 269-273.

21. Приходько, І. І. Типологізація функціональної організації психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2013. – Вип. 2 (33). – С. 291-296.

22. Приходько, І. І. Парадигма психологической безопасности персонала экстремальных видов деятельности / І. І. Приходько // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2013. – Вип. 14, Ч. 3. – С. 185-196.

23. Приходько, І. І. Перспективи розвитку системи психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України / І. І. Приходько // Честь і закон. – 2002. – № 2. – С. 40-42.

24. Приходько, І. І. Соціально-психологічні особливості проходження служби військовослужбовцями за контрактом внутрішніх військ МВС України / І. І. Приходько, В. І. Воробйов, М. М. Медвідь // Честь і закон. – 2006. – № 4. – С. 39-44.

25. Приходько, І. І. Визначення загальних утрат особового складу при виконанні службово-бойових завдань в особливий період / І. І. Приходько // Честь і закон. – 2007. – № 2. – С. 35-40.

26. Приходько, І. І. Психологічна готовність військовослужбовців внутрішніх військ до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах / І. І. Приходько, І. І. Ліпатов, Д. В. Павлов // Честь і закон. – 2007. – № 4. – С. 54-58.

27. Приходько, І. І. Удосконалення підготовки особового складу внутрішніх військ до припинення масових заворушень на основі впровадження у практику навчання типових сценаріїв дій натовпу / І. І. Приходько, С. В. Белай // Збірник наукових праць Харківського університету повітряних сил. – 2009. – Вип. 2 (20). – С. 129-134.

28. Приходько, І. І. Динаміка психологічного та психофізіологічного стану працівників сил охорони правопорядку України, які виконували службово-бойове завдання з припинення групових порушень громадського порядку / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, І. І. Ліпатов [та ін.] // Честь і закон. – 2009. – № 4. – С. 68-74.

Статті у наукових виданнях іноземних держав:

1. Prikhodko, I. I. Special features of the information-and-psychological influence on the psychological safety of the servicemen of Interior Forces of the Ministry of the Interior of Ukraine who were on duty during the presidential elections at 2004 / I. I. Prikhodko // European Applied Sciences. – 2013. – № 1. – P. 175-178.

2. Приходько, І. І. Психодіагностический инструментарий определения психологической безопасности личности специалистов экстремальных видов

деятельности / И. И. Приходько // Мир науки, культуры, образования. – Барнаул, 2013. – № 3 (40). – С. 28-31.

3. Приходько, И. И. Концепция психологической безопасности персонала экстремальных видов деятельности [Электронный ресурс] / И. И. Приходько // Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». – М., 2013. – № 3 (май – июнь). – Режим доступа до журн. : URL : http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/3/Prikhodko_Psychological-Safety/.

4. Приходько, И. И. Разработка психодиагностического инструментария определения психологической безопасности личности специалистов экстремальных видов деятельности / И. И. Приходько // Вестник университета (государственного университета управления). – М., 2013. – Вып. 11. – С. 242-253.

5. Приходько, И. И. Разработка шкалы экспертной оценки специалиста экстремального вида деятельности для определения психологической безопасности личности / И. И. Приходько // «Вестник Командно-инженерного института МЧС Республики Беларусь». – Минск, 2013. – Вып. 2 (18). – С. 199-207.

6. Приходько, И. И. Психологическая безопасность личности специалиста экстремального вида деятельности : концепция, трансформационная модель, психологические механизмы / И. И. Приходько // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. – СПб., 2013. – № 4. – С. 88-95.

Статті та тези в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій:

1. Приходько, І. І. Застосування психотренінгових технологій при проведенні психопрфілактичної роботи з співробітниками Спеціального миротворчого підрозділу МВС України у Косово / І. І. Приходько // Психологические тренинговые технологии в правоохранительной деятельности : научно-методические и организационно-практические проблемы внедрения и использования, перспективы развития : III междунар. науч.-практ. конф. : материалы конф. / Донецк. юрид. ин-т ЛГУВД. – Донецк, 2007. – С. 25-429.

2. Приходько, І. І. Особливості психологічної підготовки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України перед виконанням службово-бойових завдань з припинення масових заворушень та безладів / І. І. Приходько // Проблемні питання службово-бойового застосування сил охорони правопорядку на сучасному етапі : наук.-практ. конф. : матеріали конф. / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2008. – С. 46-48.

3. Приходько, І. І. Психологічне забезпечення професійної діяльності співробітників спеціального миротворчого підрозділу Міністерства внутрішніх справ України на етапі підготовки до миротворчої місії / І. І. Приходько // Нормативно-правові основи та особливості миротворчої діяльності внутрішніх

військ МВС України : наук.-практ. семінар 17.04.2008 р. : матеріали семінару / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2008. – С. 47-57.

4. Приходько, І. І. Психологічне супроводження охорони громадського порядку військовослужбовцями внутрішніх військ МВС України під час проведення спортивно-масових заходів / І. І. Приходько // Актуальні питання охорони громадського порядку під час проведення міжнародних спортивно-масових заходів : міжнар. наук.-практ. конф. 25.04.2008 р. : матеріали конф. / Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк, 2008. – С. 57-62.

5. Приходько, І. І. Психологічний тренінг розвитку готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах / І. І. Приходько // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності : IV міжнар. наук.-практ. конф. 22-23.05.2008 р. : матеріали конф. / Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк, 2008. – С. 230-232.

6. Приходько, І. І. Психологічна безпека як найважливіша умова підвищення ефективності праці персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності (теоретико-методологічний аспект) / І. І. Приходько // Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності : всеукраїнська наук.-практ. конф. 28.11.2008 р. : тези доп. / Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – С. 32-33.

7. Приходько, І. І. Психологічні детермінанти службово-бойової діяльності військовослужбовців частин спеціальної охорони внутрішніх військ МВС України / І. І. Приходько // Становлення особистості професіонала : перспективи й розвиток : II всеукраїнська наук.-практ. конф. 20.02.2009 р. : тези доп. / Одеський держ. ун-т внутр. справ. – Одеса, 2009. – С. 203-204.

8. Приходько, І. І. Обґрунтування проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України / І. І. Приходько // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : наук.-практ. конф. 10.04.2009 р. : тези доп. секція 4 / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2009. – С. 68-69.

9. Приходько, І. І. Гносеологія проблеми психологічної безпеки особистості в сучасних наукових дослідженнях / І. І. Приходько // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності : теоретичні та прикладні аспекти: наук.-практ. конф. 24.04.2009 р. : тези доп. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – С. 183-188.

10. Приходько, І. І. Теоретико-методологічні основи вивчення та визначення категорії «психологічна безпека» персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності / І. І. Приходько // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності : V міжнар. наук.-практ. конф. 28-29.05.2009 р. : тези доп. / Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк, 2009. – С. 24-26.

11. Приходько, І. І. Забезпечення психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи 2012 року з футболу / І. І. Приходько // Забезпечення

громадської безпеки правоохоронними органами під час проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 року : українсько-німецька наук.-практ. конф. 18.06.2009 р. : тези доп. / Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк, 2009. – С. 99-102.

12. Приходько, І. І. Психологічна безпека особового складу сил охорони правопорядку як невід’ємна складова національної безпеки України / І. І. Приходько // Право і національна безпека : актуальні проблеми теорії та практики: наук.-практ. конф. 22.05.2009 р. : тези доп. / Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – С. 82-90.

13. Приходько, І. І. Психологічна безпека особистості – основний критерій психічного здоров’я людини / І. І. Приходько // Попередження ВІЛ-інфекції та інфекцій, що передаються статевим шляхом, серед військовослужбовців та працівників правоохоронних органів України : тези доп. / Програма розвитку ООН, Фонд народонаселення ООН. – К., 2009. – С. 19-23.

14. Приходько, І. І. Виявлення загроз психологічній безпеці особистості / І. І. Приходько // Психологія національної безпеки : III міжнар. наук.-практ. конф. 22-23.09.2009 р. : тези доп. / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009. – С. 88-90.

15. Приходько І. І. Психологічна безпека особистості: феноменологія, концептуалізація, методологія досліджень / І. І. Приходько // Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій : міжнар. наук.-практ. конф. 18.11.2009 р. : тези доп. / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2009. – С. 106-110.

16. Приходько, И.И. Влияние гражданского общества на психологическую безопасность личности / И. И. Приходько // Гражданское общество в эпоху глобальной информатизации : междунар. науч. конф. 20-21.11.2009 г. : тезисы докл. / Моск. гуманитарный ун-т. – М., 2009. – Ч. 1. – С. 61-66.

17. Приходько, І. І. Визначення основ психології натовпу для збереження психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України під час виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку / І. І. Приходько // Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ (сил) в сучасних умовах : всеармійська наук.-практ. конф. 29.10.2009 р. : тези доп. / Нац. акад. оборони України. – К., 2009. – С. 8-9.

18. Приходько, І. І. Концептуальні підходи щодо визначення системи багаторівневого дослідження психологічної безпеки особистості особового складу сил охорони правопорядку України / І. І. Приходько // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : наук.-практ. конф. 4.12.2009 р. : тези доп. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – С. 11-15.

19. Приходько, І. І. Визначення соціальних цінностей, які впливають на рівень психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України під час виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку / І. І. Приходько // Становлення особистості професіонала: перспективи

й розвиток : III всеукраїнська наук.-практ. конф. 19.02.2010 р. : тези доп. / Одеський держ. ун-т внутр. справ. – Одеса, 2010. – С. 305-307.

20. Приходько, І. І. Психологічна безпека особового складу сил охорони правопорядку України під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи 2012 року з футболу / І. І. Приходько, О. В. Тімченко // Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи 2012 року з футболу : міжнар. наук.-практ. конф. 17.11.2010 р. : тези доп. / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2010. – С. 209-215.

21. Приходько, И. И. Сохранение психологической безопасности личного состава сил охраны правопорядка при применении токсических веществ / И. И. Приходько // Актуальные проблемы токсикологии и радиобиологии : Российская науч. конф. с междунар. участием 19-20.05.2011 г. : тезисы докл. / Военно-мед. акад. им. С. М. Кирова. – СПб., 2011. – С. 262.

22. Приходько, І. І. Нормативно-правові засади з питань психологічної безпеки персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності України / І. І. Приходько // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : III наук.-практ. конф. 30.03.2011 р. : тези доп. секція 4 / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2011. – С. 28-29.

23. Приходько, И. И. Определение приоритетов ценностной сферы, являющихся одними из показателей психологической безопасности, военнослужащих внутренних войск МВД Украины при выполнении служебно-боевых задач / И. И. Приходько // Психология безопасности, психологическая безопасность личности : человек и общество : всероссийская науч.-практ. конф. 13-14.10. 2011 г. : тезисы докл. / Дагестанский гос. пед ун-т. – Махачкала, 2011. – С. 309-312.

24. Приходько, І. І. Забезпечення психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку України під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу в 2012 році / І. І. Приходько // Психологічні аспекти національної безпеки : V міжнар. наук.-практ. конф. 27-28.10. 2011 р. : тези доп. / Львів. держ. ун-т внутр. справ.– Львів, 2011. – С. 100-102.

25. Приходько, І. І. Основні напрямки формування іміджу військовослужбовців внутрішніх військ МВС України як чинника корпоративної психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності / І. І. Приходько // Формування корпоративного іміджу сил охорони правопорядку як чинника психологічної безпеки: наук.-практ. конф. з міжнарод. участю 10.11.2011 р. : тези доп. / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2011. – С.40-42.

26. Приходько, І. І. Визначення основних ресурсів системи психологічної безпеки особистості персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності / І. І. Приходько // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : IV наук.-практ. конф. 22.02.2012 р. : тези доп. секція 4 / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2012. – С. 54-55.

27. Приходько, И. И. Исследование психологической безопасности личности специалиста экстремального вида деятельности / И. И. Приходько // Коченовские чтения «Психология и право в современной России» : Всероссийская конференция по юридической психологии с международным участием, 18-20.10.2012 г. : сб. тезисов / Моск. гор. психол.-пед. ун-т. – М., 2012. – С. 238-239.

28. Приходько, І. І. Програма формування, розвитку, підтримки та збереження психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності / І. І. Приходько // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України: V наук.-практ. конф. 28.03.2013 р. : тези доп. секція 4 / Акад. ВВ МВС України. – Х., 2013. – С. 85-86.

29. Приходько, І. І. Ієрархія системи психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності / І. І. Приходько // Психологічні технології в діяльності правоохоронних органів: IX міжнарод. наук.-практ. конф. 24.05.2013 р.: тези доп. / Донецьк. юрид. ін-т. – Донецьк, 2013. – С. 56-59.

30. Prikhodko, I. Modeling of the psychological safety of the personality of the specialist of extreme activity using psycho semantic method / I. Prikhodko // Приложна психология и социална практика. – Варна: Варненски свободен университет, 2013. – P. 761-769.

Підручник:

1. Приходько І. І. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку : підручник / І. І. Приходько, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 336 с. («Допущено МОН України»).

Навчальні посібники:

1. Приходько І. І. Попередження девіантної поведінки військовослужбовців у внутрішніх військах МВС України : навч. посіб. / О. О. Іллюк, П. П. Круть, І. І. Приходько та ін. – Х. : ВІ ВВ МВС України, 2004. – 294 с.

2. Приходько І. І. Основи роботи психолога внутрішніх військ МВС України : навч. посіб. / І. І. Ліпатов, І. І. Приходько, Ю. Б. Ірхін та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2008. – 153 с. («Рекомендовано МОН України»).

3. Приходько І. І. Основи проведення військово-соціологічних і соціально-психологічних досліджень у внутрішніх військах МВС України : навч. посіб. / І. І. Приходько, І. В. Воробйова, В. С. Молдавчук та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – 58 с. («Рекомендовано МОН України»).

4. Приходько І. І. Контроль наркологічної ситуації та раннє виявлення військовослужбовців, які вживають наркотичні речовини : навч. посіб. / І. І. Приходько, Я. В. Мацегора, І. В. Воробйова та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – 106 с.

5. Приходько І. І. Бойові документи морально-психологічного забезпечення виконання службово-бойових завдань : навч. посіб. / О. А. Савченко, І. І. Ліпатов, І. І. Приходько та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – 106 с.

6. Приходько І. І. Теорія та практика психологічної допомоги : навч. посіб. / В. І. Пасічник, Л. Ф. Шестопалова, І. І. Приходько та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2011. – 252 с. («Рекомендовано МОН України»).

7. Приходько І. І. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку (у схемах і таблицях) : навч. посіб. / О. В. Тімченко, В. Є. Христенко, І. І. Приходько та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 339 с. («Рекомендовано МОН України»)

8. Приходько І. І. Основи підготовки підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ : навч. посіб. / В. М. Бацамут, С. Т. Полторак, І. І. Приходько та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 448 с. («Рекомендовано МОН України»).

9. Приходько І. І. Психологічна підготовка водіїв внутрішніх військ МВС України до управління транспортним засобом в екстремальних умовах діяльності : навч. посіб. / Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, С.Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 127 с. («Рекомендовано МОН України»).

10. Приходько І. І. Психологічна робота з особовим складом сил охорони правопорядку щодо виконання службово-бойових завдань під час організації та проведення міжнародних великомасштабних спортивно-масових заходів : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 199 с. («Рекомендовано МОН України»).

11. Приходько І. І. Психологія натовпу та управління ним при виконанні службово-бойових завдань : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, С. Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 250 с.

АНОТАЦІЯ

Приходько І.І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. – Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2014.

Представлено теоретико-методологічні та емпіричні результати дослідження, спрямованого на розв'язання проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності. Розглянуто генезу наукової думки феномену безпеки людини та її психологічної складової. Визначено психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України та її вплив на психологічну безпеку особового складу. Наведено результати емпіричних досліджень з розробки структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності. Вивчено механізми формування, розвитку, підтримки та збереження системи психологічної безпеки особистості фахівця екстремального профілю у різних умовах професійної діяльності, запропоновано типологію та модель прогнозування продуктивності

психологічної безпеки особистості.

Виявлено і обґрунтовано закономірності динаміки структурних компонентів психологічної безпеки особистості у звичайних та екстремальних умовах діяльності. На підставі отриманих емпіричних даних розроблено психодіагностичний інструментарій визначення психологічної безпеки особистості – методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» і «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості», обґрунтовані їх валідність і надійність. Запропонована комплексна програма формування, розвитку, підтримки та збереження психологічної безпеки особистості персоналу екстремальних видів діяльності.

Ключові слова: психологічна безпека, трансформаційна модель, особистість, екстремальна діяльність, військовослужбовці, психодіагностичний інструментарій.

АННОТАЦІЯ

Приходько И.И. Психологическая безопасность персонала экстремальных видов деятельности (на примере военнослужащих внутренних войск МВД Украины). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.09 – психология деятельности в особых условиях. – Национальный университет гражданской защиты Украины, Харьков, 2014.

Представлены теоретико-методологические и эмпирические результаты исследования, направленного на решение актуальной проблемы психологической безопасности персонала экстремальных видов деятельности. Рассмотрен генезис научной мысли феномена безопасности человека и ее психологической составляющей. Осуществлен теоретический анализ подходов, существующих в психологической науке, к исследованию психологической безопасности субъектов разных видов профессиональной деятельности. Проведен терминологический анализ понятия «психологическая безопасность личности». Предложено определение психологической безопасности персонала экстремальных видов деятельности. Исследованы психологические особенности служебно-боевой деятельности военнослужащих внутренних войск МВД Украины и выявлено ее влияние на психологическую безопасность личного состава.

Эмпирически доказано, что для функционирования системы психологической безопасности используется потенциал четырех структурно-функциональных компонентов в обычных условиях деятельности: морально-коммуникативный, мотивационно-волевой, ценностно-смысловой, внутреннего комфорта. Во время деятельности в экстремальных условиях происходит трансформация данной системы с созданием других четырех компонентов: морально-волевая урегулированность (нормативность), стратегии совладания со стрессовыми ситуациями (копинги), ценностно-смысловой, посттравматический рост/регресс. Изучены механизмы формирования,

развития, поддержки и сохранения системы психологической безопасности личности специалиста экстремального профиля в разных условиях профессиональной деятельности. Определены основные типы организации психологической безопасности личности специалиста экстремального вида деятельности – продуктивный, репродуктивный, непродуктивный, предложена прогностическая модель продуктивности ее организации. Выявлены и обоснованы закономерности динамики структурных компонентов психологической безопасности личности в обычных и экстремальных условиях деятельности у специалистов с разным социально-профессиональным статусом, типом профессионального риска и уровнем специальной подготовки.

Разработан психодиагностический инструментарий – методики «Диагностика психологической безопасности личности» и «Экспресс-диагностика психологической безопасности личности» специалиста экстремального вида деятельности, позволяющие определять особенности психологической безопасности личности у респондентов с разным социально-профессиональным статусом, типом профессионального риска и уровнем специальной подготовки. Созданный автоматизированный психодиагностический комплекс «Психологическая безопасность личности» позволяет проводить массовые групповые обследования за короткий период времени и выявлять особенности динамики психологической безопасности личности в группах обследуемых в обычных условиях деятельности, прогнозировать возможные изменения уровня психологической безопасности личности в экстремальных ситуациях.

Предложена комплексная целевая программа психологического сопровождения служебно-боевой деятельности специалистов экстремального профиля, направленная на формирование, развитие, поддержку и сохранение высокого уровня психологической безопасности личности. Авторский психологический тренинг «Спокойствие и порядок» показал высокую эффективность для повышения уровня психологической безопасности личности у военнослужащих внутренних войск МВД Украины, принимавших участие в выполнении задач по охране общественного порядка во время проведения Чемпионата Европы по футболу в 2012 году.

Ключевые слова: психологическая безопасность, трансформационная модель, личность, экстремальная деятельность, военнослужащие, психодиагностический инструментарий.

SUMMARY

Prikhodko I.I. Psychological Safety of Extreme Activities Personnel (by Example the Military of Internal Troops MIA of Ukraine). - Manuscript.

Thesis for the Degree of Doctor of Psychological Sciences in specialty 19.00.09 – «Psychology of Activity in Special Conditions». – National Civil Defense University of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

Theoretical, methodological and empirical results of the research which is

directed at the solving the problem of psychological safety of extreme activities personnel were presented. We considered the genesis of scientific conception of human safety phenomenon and its psychological component. Psychological characteristics of activities of military of Internal Troops MIA of Ukraine and its impact on psychological safety of personnel were defined. The results of empirical research of development the structural and functional transformational model of psychological safety of extreme activity specialist's personality were adduced. We studied mechanism of forming, development, support and saving the system of psychological safety of extreme activity specialist's personality in different conditions of professional activity, offered typology and model of forecasting productivity of psychological safety of personality.

We identified and grounded the patterns of dynamic of structural components of psychological safety of personality in regular and extreme activity conditions. Based on the received empirical data we developed psychodiagnostic tool for individual psychological safety determination such as methods «Diagnostics of psychological safety of personality» and «Express diagnostics of psychological safety of personality» and justified their validity and reliability. The complex program of forming, development, support and saving the psychological safety of extreme activity specialist's personality was offered.

Keywords: psychological safety, transformational model, personality, extreme activities, the military, psychodiagnostic tools.

Підписано до друку 20.02.2014 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Друк ризографічний.
Умов.друк.арк. 1,9 Наклад 100 прим. Замов. №2102

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців
Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв.Широнінців, 79В, к. 137, тел. (057) 778-60-34
e-mail: bookfabrik@rambler.ru